

ЛЕКЦІЯ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ІСТОРИЧНОЇ ГЕОГРАФІЇ

План:

1. Місце історичної географії в системі наук, предмет її дослідження.
2. Структура історичної географії.
3. Періодизація в історичній географії.

1. Місце історичної географії в системі наук, предмет її дослідження

Історична географія належить до тих дисциплін, основи яких формувалися з найдавніших, зокрема, з античних часів. Але місце на стику історичних та географічних дисциплін ускладнювало процеси конкретного визначення її науково-методологічних контурів. Історична географія перебуває на стику історії та географії, утворюючи своєрідний „місток” між ними. На початковому етапі розвитку науки історик і географ нерідко суміщались в одній особі. В нашу епоху фахівці в області історичної географії є за освітою або істориками, або географами, що знаходить певне вираження в їх підходах.

В історичній науці історичній географії звичайно відводиться роль допоміжної дисципліни. В системі географічних наук історичну географію зазвичай відносять до *суміжних дисциплін*, що сформувалися на стику географії та історії. Певним чином це принижує роль саме географічної науки, знижує загальний рівень географічної культури людей.

Відомо, що в нашу епоху суміжні науки розвиваються, як правило, особливо швидко. Але про історичну географію цього сказати не можна: за кількістю фахівців і публікацій вона дуже відстає від більшості інших суміжних дисциплін. Навіть не сформовано ще загальноприйняте визначення даної науки.

Історична географія – традиційний напрям географічної науки, орієнтований на дослідження стану і змін природи, людини і суспільства. Він бере початок від праць П. Ключера (1580 – 1622 рр.).

Одним з перших предмет та значення історичної географії концептуально обґрунтував у рамках своєї хорологічної парадигми А. Геттнер (1859–1941), розглядаючи історичну географію як *наукову дисципліну про часово-генетичні засади просторових співвідношень в географії*.

Однією з перших фундаментальних праць, присвячених обґрунтуванню об’єкта, сутності і завдань історичної географії, її місця в системі наук про Землю, була стаття академіка ВУАН С. Рудницького «Про становище історичної географії в системі сучасного землезнання (1927 р.).

Історична географія набула розквіту у ХІХ – 1-й пол. ХХ ст. завдяки працям К. Ріттера, А. Геттнера, Г. Марша, Ф. Ратцеля, С. Рудницького, Л. Берга, І. Крип’якевича, В. Кубійовича та ін. вчених.

Пік розвитку історичної географії в Україні припав на 60 – 80-ті роки ХХ ст. До визначних фахівців у галузі історичної географії з-поміж географів належать І. Вітвер, Л. Іоф, В. Жекулін; серед істориків – В. Яцунський, етнологів – Л. Гумільов.

Активізація історико-географічних досліджень в Україні, розширення їх спектру, поглиблення змісту відбувається у 2-й пол. 1990-х рр. та на поч. ХХІ ст.

В «Географічному енциклопедичному словнику» (1988 р.) говориться: «Історична географія досліджує географію і географічні проблеми минулих епох» (мається на увазі історичне минуле, оскільки доісторичне досліджує палеогеографія).

I. Вітвер: Історична географія вивчає конкретну географію минулого та її зміни на різних історичних етапах.

Автор першої в Україні синтетичної монографії з історичної географії *В. Круль*, виділяючи предмет історичної географії, акцентує увагу на значенні дослідження взаємин природного і соціального середовищ:

«Історична географія – це універсальна наука з просторово-часовою основою, що досліджує характер та інтенсивність взаємовпливів природи і людини (на планетарному рівні), етносів і ландшафтів (у регіональних масштабах) від початку появи людини як соціально-біологічної істоти (ранній палеоліт) із акцентацією на її етнічному рівні розвитку (від мезоліту)».

Для розмежування історичної географії як допоміжної історичної дисципліни, від історичної географії, як географічної галузі знань, автор пропонує останню означити як *ретроспективну географію*.

Зважаючи на це, є сенс формування *єдиної ретроспективної географії*, яка включала б два підрозділи – *географію історичних часів* (від появи писемних пам'яток до періоду, який передує сучасності) та *географію доісторичних часів* (від заселення досліджуваної території людиною до появи перших писемних пам'яток).

Історична географія – це дисципліна, що сформувалася на стику географії з історичними науками, яка вивчає особливості географічної ситуації на різних історичних зрізах, а також закономірності й наслідки розвитку географічного середовища та взаємовпливів природи й суспільства впродовж історичного часу.

Виходячи з цього, історична географія тісно пов'язана з географічними науками (фізична, суспільна географія, екологія), історією, антропологією, етнологією, етнографією та ін.

До історичної географії тісно прилягають такі дисципліни, як *історія географічних ідей* та *історія географічних відкриттів*, яка займається вивченням історичного процесу дослідження Землі.

2. Структура історичної географії

В сучасних умовах найбільш обґрунтованими є підходи до розуміння структури історичної географії відповідно до структури географічної науки загалом. Тому в історичній географії доцільно виділити три блоки дисциплін: *історичну природничу географію*, *історичну суспільну географію* та *історичну інтегральну географію*, які, у свою чергу, поділяються:

* **історична природнича географія** – на історичну комплексну географію та історичні галузеві природно-географічні науки (історичну геоморфологію, історичну гідрологію, історичну біогеографію та ін.);

* **історична суспільна географія** – на історичну географію населення, історичну політичну географію (вивчає історичні зміни державних територій, кордонів, столиць, адміністративно-територіального устрою та ін.) та історичну со-

ціально-економічну географію (вивчає історичні форми територіальної організації соціальної сфери та господарства);

* **історична інтегральна географія** включає історичне природокористування, історичну картографію та історичну географію взаємин природи і суспільства.

В структурі історичної географії населення виділяють історичну етногеографію (вивчає територіальну організацію етнонаціональної сфери на різних історичних етапах та її динаміку впродовж історичного часу), історичну демогеографію (вивчає еволюцію процесів відтворення населення впродовж історичного часу), історичну географію розселення та населених пунктів (вивчає історичні процеси заселення та формування мережі населених пунктів).

Поділ інших історичних суспільно-географічних дисциплін на галузеві підрозділи нижчого рівня ієрархії також слід здійснити відповідно до прийнятих у сучасній суспільній географії підходів, виділяючи в структурі економічної географії історичну географію сільського господарства, історичну географію промисловості та історичну географію транспорту. Але з огляду на реальну обмеженість самих досліджень і несформованість методичних засад для виділення більшості галузевих дисциплін поки що немає реальних підстав.

3. Періодизація в історичній географії

В колишньому СРСР переважав *формаційний підхід* до історичної періодизації. Він впливав із марксистського вчення про історичну послідовність розвитку „по вертикалі” рабовласницької, феодальної, капіталістичної, соціалістичної, комуністичної суспільно-економічних формацій, яким передував тривалий доісторичний період (первіснообщинний лад). Однак дана формаційна модель, розроблена прикладі Європи, не спрацювала на ґрунті інших регіонів світу.

На Заході завжди переважав *цивілізаційний підхід* до історичної періодизації, який в останні роки прийшов на зміну формаційному і в історії та історичній географії України, Росії. Його ключовим поняттям є „цивілізація” як певна культурна цілісність, що увібрала в себе певні поняття про розвиток людської особистості, про громадянське суспільство, прогрес науки і виробництва, про зростання добробуту людей.

На основі поєднання цих двох підходів можна провести таку періодизацію історичної географії:

1. Стародавній світ, що охоплює доісторичний період (за О. Шпенглером – варварство) та історичний до V ст. (падіння Римської імперії).
2. Середні віки (V – XV ст.).
3. Великі географічні відкриття (кін. XV – серед. XVII ст.).
4. Новий час (серед. XVII – поч. XX ст. до 1-ї світової війни).
5. Новітній час (після 1-ї світової війни).

Література:

1. Круль В.П. Ретроспективно-географічний аналіз поселень Західної України. – Чернівці, 2006.
2. Максаковский В.П. Историческая география мира. – М., 1997.
3. Шаблій О.І. Основи загальної суспільної географії. Підручник. Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2003.

